

मराठी अनुवाद साहित्य आणि संस्कृती**स्वागता पाटील**

के.एल.ई.संस्थेचे जी.आय. बागेवाडी कला विज्ञान आणि वाणिज्य
महाविद्यालय, निपाणी.

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.17259779>

ABSTRACT:

जागतिकीकरण, खाजगीकरण, उदारीकरण युगात संपूर्ण जग झपाट्याने बदलत आहे. माहिती आणि तंत्रज्ञानाचे जाळे जगभर पसरले आहे. जग हे एक खेडे होण्याच्या मार्गावर आहे. किंबहुना ते झाले आहे. एका देशातील व्यक्ती दुसऱ्या देशातील व्यक्तींच्या अनेक वेळा संपर्कात येत आहे. हा संपर्क येत असताना भाषेचे महत्त्व अनन्य साधारण झाले आहे. जगातील विविध भाषांमधून विविध वाङ्मयप्रकारातील साहित्य प्रकाशित होत आहे. त्या साहित्याचा अनुवादही होत आहे. मानवी जीवनामध्ये अनुवाद केलेला अनिरवायस्थान प्राप्त झाले आहे. असे असूनही आज या महत्त्वाच्या विषयाकडे दुर्लक्ष केले जाते. अथवा तो विषय गौण मानून त्याच्याविषयी फारशी आस्था बाळगली जात नाही. अनुवादाची प्रवृत्ती स्वाभाविक असले तरी ती एक कला आहे. पण ती सहज साध्य कला नाही. ती कष्ट साध्य कला आहे. अनुभवाने ती कला आत्मसात करता येते. 'अनुवाद' ही कला आहे. तरी तिला शास्त्रीय पार्श्वभूमी आहे. आपल्या जीवन व्यवहारात मातृभाषा, संपर्क भाषा आणि ज्ञानभाषा असे त्रिभाषा सूत्र स्वीकारले आहे. आज या भाषेचे ज्ञान होणे गरजेचे झाले आहे. आणि यामधूनच 'अनुवादा' ची गरज आवश्यक मानली जाते स्वतःच्या गावापासून तर आंतरराष्ट्रीय स्तरावर सुद्धा अनुवादकलेची गरज मानवी जीवनात पडते. किंबहुना आज तिथे क्षेत्र व्यापक झाले आहे.

KEYWORDS:

अनुवाद, साहित्य, संस्कृती, जागतिकीकरण, पुनःकथन.

अनुवाद म्हणजे

“अनुवाद मूळभाषा की सामग्री के भावी की रक्षा करते हुए उसे दूसरी भाषा में बदल देना है।” भाषांतराबाबत ब्रिटिश अधिकाऱ्यांतही मतभेद होते. इंग्रजीचे मराठीत भाषांतर करताना इंग्रजी भाषेचे ‘स्ट्रक्चर’ कायम राहिले पाहिजे असे कॅप्टन जर्विसचे मत होते, तर ज्यांच्यासाठी भाषांतर करायचे त्यांना समजेल अशी भाषा वापरायची यावर कटाक्ष होता. कल्याण काळे म्हणतात, “भाषांतर म्हणजे एका भाषेतील मजकूर, त्यांचा आशय आणि अभिव्यक्तीजन्य अनुभव यांसह दुसऱ्या भाषेत उतरविण्याची प्रक्रिया.”

स्वरूप

एका भाषेतून दुसऱ्या भाषेत अनुवाद करणे हे कार्य वाटते तितके सोपे नाही .कारण प्रत्येक भाषेला एक वेगळा परिवेश असते. तिची ध्वनीमूलक, शब्दमूलक, रूपमूलक, वाक्यमूलक, अर्थमूलक इत्यादी विशेषता असते. प्रत्येक भाषेत आपले म्हणी व वाक्यप्रचार असते. यावरून अनुवादाला ती भाषा ज्ञात असली पाहिजे. मूळ भाषा समजून तोच भाव, आशय ग्रहण करून दुसऱ्या भाषेत तो आणायला पाहिजे तेव्हा तो चांगला अनुवाद होईल. कधी कधी असेही होण्याची शक्यता नाकारता येत नाही की मूळ भाव बाजूला राहून जातो आणि वेगळाच भाव प्रकट होतो. कधी कधी अनुवादक अर्थ जुळवण्याला महत्त्व देण्यासाठी शब्दांवर अनुवाद करतात; त्यामुळे दुसऱ्या भाषेत ना तो भाव येते ना सौंदर्य प्राप्त होते.

विषय विवेचन

साहित्य ही रसिक वाचकांना निर्भेळ आनंद देणारी श्रेष्ठ कला आहे. कलेचे स्वरूप पाऱ्यासारखे चकमकीत असते; ती एक प्रक्रिया असून ती पूर्ण होते तेव्हा निर्माण झालेल्या मूर्त रूपास कलाकृती म्हटले जाते. या अर्थानेच साहित्यकृती ही एक कलाकृती असते. अशा अक्षर साहित्यकृतींच्या आधारेच साहित्यांचे स्वरूप बऱ्याच अंशी प्रतीत होत असते. पौर्वात्य, पाश्चात्य, व आधुनिक साहित्याभ्यासकांनी कालांतराने अनुवर्तीत असा अर्थ रूढ झाला. यावरून ‘अनुवाद’ म्हणजे “आधी कोणी सांगितल्यावर सांगणे” श्रीकृष्णाने आधी गीतेत तत्त्वज्ञान सांगितले. तेच

तत्त्वज्ञान नंतर ज्ञानेश्वरांनी भावार्थ दीपिकेत सांगितले. म्हणून ज्ञानेश्वरांनी गीतेचा 'अनुवाद' केला, असे म्हटले जाते. अनुवाद हा शब्द तसा ब्राह्मणादि ग्रंथातही आलेला आहे. त्या ठिकाणी 'पुनःकथन' अशा अर्थाने तो आलेला आहे. वैदिक ग्रंथात विधायक शस्त्राद्वारा जे सांगितले गेले ते वाक्यांतराने पुनः सांगणे म्हणजे 'पुनः कथन' करणे. व्याकरण शास्त्रात भटोजी दीक्षितने, 'आधीच अवगत असलेल्या अर्थाचे प्रतिपादन; असे अनुवादाचे स्पष्टीकरण दिले. म्हणजे त्यालाही पुनःकथन अभिप्रेत आहे. न्यायसुत्रातही "विधी विहितस्यानुवचत्रमनुवाद". असे म्हणतात अणुवचन हा शब्द पुनःकथन या अर्थाने वापरला आहे. म्हणजे अनुवादात 'पुनःकथन' अभिप्रेत असते. "अनुवाद म्हणजे, "मूळ विचाराला धरून केलेले भाषांतर "आणि भाषांतर करणे म्हणजे, "एक भाषेतील लिखाणाचा, भाषणाचा अनुवाद दुसऱ्या भाषेत करणे"

प्राचीन पंडित कवींनी भाषांतरात पुनःकथनावर भर दिला आणि अर्वाचीन कवींनी भाषेवर भर दिला. 'एका भाषेत जे सांगितले आहे ते दुसऱ्या भाषेत सांगणे' या प्रक्रियेतच भाषेच्या अंगाचे महत्त्व प्रस्थापित होते आणि 'जे आधी सांगितले तेच नंतर सांगितले; या प्रक्रियेत पुनःकथनाला महत्त्व प्राप्त होते. अर्थात हे पुनःकथन करताना मूळ भाषा ऐवजी दुसरी भाषा वापरली जाते. म्हणून अनुवादातही भाषांतराचा भाग आहे. मात्र या दोहोत प्राथमिक स्वरूपाचा एक भेद दर्शविता येतो. तो असा की, "भाषांतरात मूळ भाषा ऐवजी अन्य भाषेच्या संरचनेला महत्त्व असते आणि अनुवादात भाषेच्या संरचनेपेक्षा भाषेतून व्यक्त होणाऱ्या आशयाला महत्त्व असते". केलेल्या साहित्यांच्या व्याख्यान मध्ये त्यामुळेच विविधता आलेली आहे. मात्रत्यांचे महत्त्व निश्चितपणे अनन्य साधारण असेच आहे. कारण या सर्व व्याख्या साहित्याच्या स्वरूपावर प्रकाश टाकणाऱ्या आहेत. कोणत्याही साहित्यकृतीचे आकलन, अर्थनिर्णयन, आस्वादन आणि भाष्य करणे इत्यादींचा मार्गत्यामुळे सुलभ सोपा होऊ शकतो, यात मुळीच संदेह वाटत नाही. म्हणून 'साहित्यांचे स्वरूप' हा विभाग संपूर्ण साहित्यशास्त्राच्या व समीक्षेच्या दृष्टीने पायाभूत आहे.

साहित्य आणि संस्कृती

प्राचीन काळापासून ते आधुनिक काळापर्यंत साहित्याच्या प्रवाह

अखंड प्रवाहीत आहे. या हजारी वर्षांच्या प्रवासात साहित्याचे स्वरूपही सतत बदलत राहिलेले दिसते. पण त्यांचे मूल्य कधीच कमी होत नाही. म्हणूनच रामायण, महाभारतासारखे आपली महाकाव्य आजही संपूर्ण जगातील रसिक, साहित्यिक, विचारवंतांना आकर्षित करतात. अनेक साहित्यकृतींचा जन्म या महाकाव्यामधूनच झालेला आहे. यावरून साहित्यांचा विशाल, व्यापक, आवाका ध्यानी येतो. तसेच मानवी भाव भावनांची असंख्य वेधक आणि जिवंत चित्रे, मनोभाव विकारांचे अत्यंत तरल दर्शन, स्टीमिक करणारे कल्पना विश्व, जीवनसत्यांचे दर्शन घडविणारे विचार विश्व, अशा अनेक सूक्ष्मातीसूक्ष्म आणि विराट घटकांचा साहित्य अत्यंत कलात्मक कथेने वेद घेत आले आहे. त्यामुळेच साहित्य यात्रा ही एक प्रकारची आनंद यात्राच असल्याचा अनुभव जाणल्यांना येत राहिला आहे. या स्तवच जुन्या पासून नव्या पर्यंतची साहित्य चर्चा अभ्यासणे आवश्यक ठरते.

समारोप

संस्कृत म्हणजे पौर्वात्य, पाश्चात्य व आधुनिक साहित्य समीक्षाकांनी साहित्याची विविध प्रयोजने सांगितली आहेत. त्या प्रयोजनांचे महत्त्व कमी अधिक असले तरी आनंद व आत्मविष्कार ही साहित्य प्रयोजने सर्वमान्य असल्याचे स्पष्ट आहे. तथापि अन्य साहित्य प्रयोजनांचे महत्त्व आणि मर्यादा या विषयांचे विवेचन पाहता, साहित्य निर्मिती ही वेगवेगळ्या प्रयोजनांची नाते सांगणारी असते.

संदर्भ:

1. साहित्य संतुषीप्रा. डॉ.श्रीपती रायमाने सृष्टी प्रकाशन बेळगाव. २०२२. पृष्ठ क्र. ५१.
2. बदलते मराठी साहित्य व सांस्कृति सं. प्रा. विलास रणसूभे.श्रमिक प्रतिष्ठान, कोल्हापूर पृष्ठ क्रमांक ११७.
3. ग्रामीण वाग्मयाचा इतिहास चंद्रकुमार नलगे.
4. साहित्य विचार संपा. डॉ. पुंडे,डॉ.तावरे स्नेहल, स्नेहवर्धन प्रकाशन,पुणे, प्रथमावृत्ती फेब्रुवारी १९९९. पृष्ठ क्रमांक १७.
5. महाराष्ट्रातील सामाजिक विचारडॉ.गोविंद मोरेश्वर रानडे पृष्ठ क्रमांक ७१

Funding:

This study was not funded by any grant.

Conflict of interest:

The Authors have no conflict of interest to declare that they are relevant to the content of this article.

About the License:

© The Authors 2024. The text of this article is open access and licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License.